

Indledning

Hovedsigte

I et demokrati tæller man hoveder: én stemme pr. person. På markedet, derimod, afhænger indflydelsen af tykkelsen af vor tegnebog, eller mere generelt af hvor megen privatejendom vi råder over. Princippet om 'hoveder' står overfor princippet om 'høveder', for at bruge sprogbrugen fra andelsbevægelsen. Derfor er det umiddelbart svært at se hvordan demokrati og marked kan forenes.

Liberaler vil imidlertid mene at de to fænomener harmonerer, fordi demokratiet udtrykker politisk, markedet økonomisk frihed; friheden er den fællesnævner, der smelter demokrati og marked sammen til en holdbar legering.

Det overordnede sigte med afhandlingen er at undersøge denne relation nærmere. Emnet må siges at have højeste relevans, eftersom 'demokratisk markedsøkonomi' er det nærmeste vi i vore dage kommer en herskende ideologi; demokrati og marked ses som goder, der søges udbredt til klodens fjerneste afkroge, om nødvendigt med våbenmagt.

Det følger af dette sigte at afhandlingen må inddrage både politisk og økonomisk teori, men tværfagligheden kommer også til udtryk i at min tilgang til den økonomiske teori er institutionel. Jeg lægger afgørende vægt på økonomiens politisk-juridiske forudsætninger, først og fremmest den private ejendomsret som forudsætning for vareudveksling og dermed marked.

Afhandlingen udspringer af min bog 'Kritik af Privatarbejdet. 1.Del: Simpel Vareproduktion' fra 1981. Jeg udarbejdede dér begrebet om 'det private', forstået som en modsigelsesfuld enhed af sociale og asociale bestemmelser, som fundamentet for en kritik af markedsøkonomi og kapitalisme.

Det synspunkt fastholdes i denne afhandling. Men jeg har gravet et spædestik dybere ved nu at tage udgangspunkt i privatejendommen - snarere end i privatarbejdet - således at økonomiens politisk-juridiske eller institutionelle ramme nu gøres explicit. Videre lover bogens undertitel implicit en 2.Del om kapitalismen; den er så her. Endelig udvides problemstillingen til at omfatte demokratiet.

Afhandlingens opbygning

Afhandlingens grundstruktur er styret af hovedsigtet. Med henblik på at undersøge forholdet mellem marked og demokrati har jeg opdelt afhandlingen i 5 Bøger, med hvert sit særlige tema. Hver Bog er videre opdelt i Sektioner og Kapitler.

Bog 1 handler om markedsökonomiens institutionelle forudsætning, den **private ejendomsret**. At dette er en forudsætning begrundes i Kapitel 1, hvorefter Kapitel 2 analyserer fænomenet, især gennem en modstilling med fælles ejendomsret. Bogens resterende kapitler består især af teorikritik.

Bog 2 handler om **markedsøkonomi**. I Sektion C søger jeg gennem en kritisk analyse af den subjektive værditeori at begrunde individualismen som den relevante metode ved analysen af en økonomi, der er baseret på en lang række suveræne agenter. Da privatejendommen giver magten til individet, må dette umiddelbart være det gyldige subjekt; men når vi går dybere, ser vi at der må stilles spørgsmålstejn ved individualismen.

I Sektion D, Kapitel 11, analyseres individet – det private menneske – nærmere, hvorefter Kapitel 12 diskuterer koordinationsproblemet, således som det stiller sig i en markedsøkonomi. På dette grundlag formulerer Kapitel 13 afhandlingens økonomiske grundmodeller. Først i Sektion E inddrages penge teori.

Bog 3 vedrører **kapitalismen**. Almen markedsøkonomi kræver vareudveksling og penge; systemet kan tænkes uden kapitalen og dennes specifikke kategorier: profit og rente. Imidlertid viser det sig at konkurrencen indenfor den almene markedsøkonomi tenderer mod at polarisere agenterne i pengebesiddere og andre, hvoraf nogle er faktorejere (især arbejdere). Dermed etableres den specifikke kapitalistiske produktionsmåde. Skønt afhandlingens umiddelbare sigte er markedsøkonomi (og demokrati), udvides dette tema automatisk.

Den analytiske kerne i den foreslåede teori om kapitalisme findes i Sektion I (Kapitlerne 30 og 31). I Sektion J føres analysen frem til den moderne kapitalisme, med dennes særlige træk. Aktiekapital og informationskapital behandles i Kapitel 32, mens Kapitel 33 ser på tendensen til at den egentlige markedsøkonomi med dens frie konkurrence udfases til fordel for oligopoler og selskabsalliancer; konturerne af en kapitalistisk planøkonomi træder frem. Mens genstanden for disse to kapitler er den produktive kapital, vender vi os i bogens to sidste kapitler mod den mo-

netære side. Lånekapital og rente behandles generelt i Kapitel 34, hvorefter jeg i Kapitel 35 diskuterer vægtforskydningen fra produktiv til finansiel kapital. Mens den produktive kapital især legemliggøres i de store selskaber ('corporations'), koncentrerer den finansielle kapital i øget omfang i store fonde og kasser.

Til og med Kapitel 31 er metoden logisk-deduktiv, med ringe vægt på det empiriske. Derimod er specielt de omfangsrige Kapitler 33 og 35 solidt funderet i den moderne, konkrete virkelighed

Forud herfor har jeg i Sektion F, G og H kritiseret hhv. østrigsk, marxistiske og neoklassisk kapitalteori.

Rækkefølgen af de tre bøger må være som anført. Markedsøkonomi forudsætter privatejendom, hvorimod man godt kan forestille sig privatejendom uden markedsøkonomi (privatejere der ikke udveksler); derfor har privatejendommen logisk primat. Tilsvarende er det klart at kapitalisme forudsætter marked og penge, hvorfor den ikke kan analyseres før markedsøkonomi; men markedsøkonomi indebærer alene at agenterne nyttemaximerer og kan derfor godt tænkes uden kapital, dvs. uden at pengene gives ud med henblik på at maximere profitten.

I **Bog 4** skifter scenen, idet vi vender os til et politisk fænomen, **demokrati**. Sektion K kritiserer forskellige demokratiteorier, hvorefter Sektion L giver min positive teori. Jeg argumenterer her at demokratiets fundamentalbestemmelse er politisk lighed - én stemme pr. person - snarere end politisk frihed; demokrati kræver godt nok politisk frihed, men denne bestemmelse er indbegrebet i politisk lighed, hvorimod man godt kan have politisk frihed uden politisk lighed.

Bog 5 sammenfatter de økonomiske og politiske analyser. Markedsøkonomi og kapitalisme er baseret 'hoved-princippet', altså ulige personlig indflydelse. Heroverfor står demokratiet, der til sit væsen betyder lige indflydelse for alle. Det er rigtigt at både markedsøkonomi og demokrati kræver, ja legemliggør, frihed, men der er tale om to radikalt forskellige frihedsbegreber, nemlig hhv. frihed overfor samfundet og frihed indenfor samfundet; den formodede fællesnævner er ikke holdbar. Demokratisk markedsøkonomi indebærer derfor, alt i alt, uforenelige principper.

På denne baggrund argumenterer jeg for at udstrække demokratiets domæne til økonomien. Det kræver en ophævelse af den private ejendomsret, dermed af markedsøkonomi og kapitalisme; i stedet træder fællesejendom med en demokratisk styret planøkonomi. Det lyder radikalt, men det er ikke så radikalt som det samfund vi styrer imod, hvor rigdom og

magt koncentrereres hos stadig færre, og hvor økonomien planlægges for at tilgodese disse magthaveres profitinteresser. Markedsøkonomien med dens magtspredning blandt mange konkurrerende agenter er på vej ud af historien. Så når økonomien under alle omstændigheder skal planlægges, hvorfor så ikke gøre det demokratisk snarere end oligarkisk?

Teorikritikkens rolle

Et hastigt blik på indholdsfortegnelsen vil afsløre at teorikritikken spiller en afgørende rolle i afhandlingen. Lad mig forklare hvorfor.

Der skelnes gerne mellem den absolutte og relative tilgang til den økonomiske teorihistorie. Den **absolutte** vurderer tidligere teorier ud fra kritikerens egen teori, som antages at være den rigtige. Den **relative** tilgang søger ideelt at bestemme de objektive vilkår og interesser, som den gamle teori blev til under og blev påvirket af; disse vilkår og interesser tages da som standpunkt for kritikken.

Mens den 'absolutte' teorihistoriker søger at afgøre i hvilken udstrækning den gamle teori er **rigtig**, spørger den 'relative' snarere efter teoriens **gyldighed**: Gav fx de merkantilistiske skribenter adækvat udtryk for datidens økonomiske sammenhænge? Var gyldigheden af deres teorier begrænset, fordi de kun udtrykte handelskapitalismens interesser og den specielle vinkel som disse interesser tilsagde? I hvilken udstrækning er disse teorier blevet irrelevante i dag, grundet nutidens meget anderledes økonomiske vilkår?

Den absolutte tilgang beskyldes ofte for at affeje fortidens teoretikere som folk, der endnu ikke har set lyset, men på sin vis er relativisterne lige så affærdigende, fordi de høflige ord om datidig relevans jo indebærer aktuel irrelevans. Den virkelige provokation i relativismen ligger imidlertid i, at også nutidens teori – skønt relevant - relativiseres og mister sin status af at være videnskabeligt højdepunkt.

Unigheden mellem de to tilgange involverer to adskilte spørgsmål:

1) Handler fortidens og nutidens teorier om det samme, dvs. har de samme gyldighedsområde? Hvis generel ligevægtsteori vedrører almen markedsøkonomi, mens den antikke økonomi - som Aristoteles beskæftigede sig med - ikke gjorde det (hvilket fx er Polanyi's opfattelse), kan de to teorier simpelthen ikke placeres på samme videnskabelige skala; lige så lidt som kvanteteori og litteraturteori. For at der skal være mening i en konsekvent absolut tilgang, må det derfor hævdes at økonomer til alle

tider grundlæggende har beskæftiget sig med samme emne, jvf. en erklæret absolutist som Blaug:

"The history of economic thought, therefore, is nothing but the history of our efforts to understand the workings of an economy based on market transactions" (1985: 6).

Herfra er der kun kort til en tese om at økonomi **er** markedsøkonomi. Synspunktet i denne afhandling er et andet, nemlig at ethvert økonomisk system må have mekanismer til at koordinere produktion og behov, men at markedet her kun er én mulighed.

2) Antag nu at de forskellige økonomiske teorier har samme genstands-område, fx markedsøkonomi. Tilhængere af den absolutte tilgang vil nu hævde at disse teorier kan gradueres på en skala, således at den senere teori generelt er rigtigere end den tidligere. Den nye teori står på skuldrene af den gamle og kan derfor se længere. Dette synspunkt accepterer vi normalt indenfor matematik og naturvidenskab, men gælder det samme samfundsvidenskaberne?

Det er der givetvis nogle gode argumenter for, fx vil de færreste betvivle at moderne ligevægtsteori markerer et analytisk fremskridt i forhold til Walras; fejl er blevet repareret, forudsætninger præciseret og teorien generaliseret. Når den sag er så let at afgøre skyldes det imidlertid, at vi her befinder os indenfor den samme 'skole', det samme 'paradigme', således at grundsynspunkterne og dermed standarden for rigtighed og videnskabelighed er fælles. Men hvordan forholder det sig, når vi har at gøre med forskellige skoler? Er disse grundet forskellige præmisser usammenlignelige, således at vi her må erkende en ny type relativisme? Lad os undersøge sagen.

I hovedsagen nøjes jeg med at inddrage 3 skoler: Marxisterne, neoklassikerne og østrigerne; der kan identificeres flere skoler, bl.a. neoricardianerne, hvis kritik af ældre neoklassisk kapitalteori inddrages, men jeg gør ikke deres positive teori til genstand for selvstændig behandling.

Marxistisk økonomisk teori er funderet i arbejdsværdilæren.¹ Neoklassikerne og østrigerne deler nogle grundsynspunkter (subjektiv værditeori og metodologiske individualisme), men samtidig er der en væsentlig forskel, eftersom østrigerne kritiserer den ligevægtstænkning, som er central for neoklassikerne.²

Hvordan skal disse skoler analyseres?

Problemet med den absolutte tilgang er her det simple, at det er så be-

grænset hvad man kan lære af denne type teorikritik. Der er én rigtig teori, snarere end forskellige skoler der ser de økonomiske sammenhænge i forskelligt lys, nemlig ud fra forskellige filosofiske, videnskabsteoretiske og/eller politiske grundsynspunkter. Det er denne type teorikritik Marx og Böhm-Bawerk bedriver: I 'Theorien über den Mehrwert' (1861-63 b) kritiserer Marx ved at opmåle afstanden til hans egen merværditeori,³ og i 'History and Critique of Interest Theories' (1884) får vi tilsvarende en punktuelt opremsning af alle de fejl andre har begået, idet standarden er Böhm-Bawerk's egen teori. Det samme mønster finder vi i mange neoklassiske teoriehistorier; Niehans (1990) er det extreme eksempel. Denne kritikform har det behagelige ved sig, at kritikeren stedse bekræftes i sin egen fortræffelighed. Men man lærer ikke noget, og økonomer der betragter deres egen teori som absolut standard har da også ofte ræsonneret at teoriehistorie er spild af tid.

Den **immanente kritik**, som anvendes i denne afhandling, er langt mere frugtbar. Man skal bestræbe sig for at identificere de kritiserede økonomers eller skolars grundpræmisser. Man skal prøve at forstå Marx's, østrigernes og neoklassikernes 'vision': Hvor står de og hvor vil de hen med deres teori? Og dernæst undersøge hvor langt de kommer eller kan komme ad denne vej. Måske viser det sig at skolens grundstandpunkter er i strid med sig selv, måske at dens repræsentanter drager forkerte slutninger af disse standpunkter. Hovedsagen er at kritikeren er nødt til at klæde sig nøgen for egne standpunkter og krybe ind i den kritiserede teori for at se den indefra.

Det er kun en sådan kritik, der virkelig **giver** noget. Fra den blotte påvisning af at fx Böhm-Bawerk ræsonnerer forkert dér eller dér, kan man kun lære at det skal man altså ikke gøre. Det spændende er at finde ud af om en sådan fejl er en simpel tanketorsk eller den bliver påtvunget af grundsynspunkterne (her: subjektivismen og individualismen). Ideelt bør en sådan kritik resultere i en 'renset' fremstilling af den pågældende teori, således at alt ses at flyde logisk og systematisk af grundsynspunktet.

Kun den immanente kritik er en **radikal** kritik. Hvis fx Böhm-Bawerk kritikken blot er et katalog over hans fejl, som hos Blaug (1985) og især Stigler (1941), kan man aldrig vide om en mere gennemtænkt individualistisk kapitalteori ville være mulig. Det er uinteressant om Böhm-Bawerk tager fejl, men interessant om individualismen gør det.

En teorikritik af denne type er 'relativ' i den forstand, at de forskellige skoler, dermed grundprincipper, i udgangspunktet anses for ligestillede.

Dette er noget andet end at relatere teorierne til den social-økonomiske situation, hvoraf de er udsprunget (som i den egentlige 'relative' tilgang). En sådan opgave er særdeles vigtig, og jeg gør det da også selv sporadisk, men et sådant projekt er af sociologisk karakter; det er ikke i focus i denne afhandling. En interesseanalyse kan nemlig ikke vise at en teori er fejlagtig, - det ville være en oplagt 'kategorifejltagelse'. Selvom det kan vises at lille Peter er forudindtaget, kan det godt være at hans argumenter for at der er en iskiosk lige i nærheden er korrekte; kun en analyse af disse argumenter - ikke af Peter - kan afgøre dette.

Når det er sagt skal det også siges, at den traditionelle økonomiteoris måde at afvise interessesyndspunktet på er 'beside the point'. Metoden består især i at undersøge i hvilken udstrækning nytteteoriens fædre (Jevons, Menger og Walras) kan konstateres at have været motiveret af socialist- og Marxforskrækkelse (Blaug, 1985: 294ff). Det var de ikke, men pointen i en interesseanalyse er heller ikke at finde ud af, hvorfor den og den økonom mente sådan og sådan, men at forklare en teoris sejr med henvisning til at den harmonerer med de herskende interesser. Eller måske snarere: at forklare en teoris fald eller marginalisering med henvisning til at den strider med de herskende interesser.

Dette er altså min metode. I bøgerne om markedsøkonomi, kapitalisme og demokrati begynder jeg med teorikritikken, med henblik på at oparbejde 'lærdomme', der kan tjene som udgangspunkt for den 'positive' teori om disse emner (Bog 1 er en undtagelse fra denne rækkefølge). I denne kritik tager jeg udgangspunkt i teorien, således som den er formuleret af den pågældende skoles første repræsentanter (især Marx, Jevons, Walras, Menger, Clark og Böhm-Bawerk). Det skyldes at jeg er interesseret i grundsynspunkterne og de fremtræder ofte klarest her. Moderne formuleringer inddrages først i anden omgang.

Videnskabsteoretisk pluralisme?

Men hvordan forholder de forskellige skoler sig til hinanden?

Empirisk har forholdet vekslet mellem isolation, konfrontation og glemsel. Marxistisk økonomisk teori har altid levet i en box for sig, om end diskussioner med 'mainstream economics' til tider blussede op (fx om markedsøkonomi versus planøkonomi i 30'erne). Neoklassisk økonomisk teori har i mange år været klart dominerende, om end det neolibérale gennembrud for 20-30 år siden har betydet en mærkbar styrkelse af den

mere liberalt orienterede østrigske skole.

Ser vi bort fra marxismen er neoklassikerne blevet udfordret i i hvert fald to tilfælde i nyere tid.

Det første tilfælde er Hayek's kritik i 30'erne af den generelle ligevægts-teori (jvf. Kapitel 12); hans påvisning af at denne teori er logisk inkonsistent - altså ikke blot abstrakt og derfor urealistisk, hvilket alle er enige om - har neoklassikerne besvaret med konsekvent tavshed, måske fordi kritikken trækker grundlaget væk under hele deres projekt. Til sammenligning forholdt marxisterne sig trods alt til Böhm-Bawerk's ødelæggende kritik (1896) af Marx's begrundelse for arbejdsværdilæren, om end et effektivt svar ikke kunne gives.

Anden gang var i årene omkring 1970, da neoricardianerne påviste at den ældre neoklassiske kapitalteori var logisk uholdbar (jvf. Kapitel 26); kritikken rigtighed blev erkendt og resultatet blev en ny neoklassisk kapitalteori (Kapitel 27). Denne såkaldte 'kapitalkontrovers' var teori-historisk bemærkelsesværdig, fordi de to skoler faktisk talte alvorligt med hinanden, og fordi den 'tabende' part i hovedsagen erkendte 'nederlaget' og drog konsekvenserne heraf. Historien har imidlertid det efterskrift at øvrig neoklassisk teori - fx vækstteori - stadig bygger på den gamle teori, ligesom de nye indsigter efter i 70'erne at have været nævnt i lærebøgerne atter er blevet fortrængt fra disse.⁴

Så vidt det empiriske forhold mellem skolerne. Hvordan er det principielle forhold? Er de forskellige grundsynspunkter blot udtryk for at skolerne kaster et forskelligt lys på den fælles undersøgelsesgenstand (markedsøkonomi/kapitalisme), således at de komplementerer hinanden ved at fange forskellige aspekter af denne genstand (på samme måde som fx en æstetisk og etisk analyse af litteratur ikke udelukker hinanden)? Det er her klart at marxister fokuserer mere på institutionelle og sociale aspekter end de andre, ligesom neoklassikerne lægger større vægt på den statiske prisanalyse end østrigerne, for hvem pristeorien er mindre vigtig og dynamikken eller processen central. Men det er også klart at skolerne har konkurrerende teorier om det samme (fx arbejdsværdilæren overfor nyt-teteorien), og at selve vægtningen af 'aspekterne' er emne for direkte uenighed (svarende til en strid om hvorvidt det æstetiske eller etiske er vigtigst, jvf. eksemplet ovenfor).

Derfor kan den immanente kritik, hvor grundsynspunktet ubeset antages, ikke være det sidste ord; dette ville også have den absurde konsekvens at selv de mest fjollede præmisser måtte accepteres på lige fod

med andre. Grundsynspunkterne og dermed skolerne er ikke ligeværdige, altså 'lige gode' paradigmer; hvis Hayek's kritik er rigtig - og det er den - er den østrigske teori rigtigere end den neoklassiske.

Dette trækker i retning af den absolutte tilgang.

Men ved hjælp af hvilke kriterier kan det afgøres, hvilken skole (om nogen) der udtrykker den rigtige teori? Dette er intet mindre end videnskabsteoriens generelle spørgsmål. En fyldig diskussion ville kræve en ny afhandling, så jeg indskrænker mig til hvad jeg opfatter som det væsentligste.

En skoles grundsynspunkter skal logisk hænge sammen, hvori ligger at de ikke må lede til selvmodsigelser. Dette kan diskvalificere nogen teorier, men giver os ikke et kriterium til at vælge mellem de konsistente.

Neoklassikernes eget overordnede kriterium er empirisk falsifikation (mens marxisterne traditionelt appellerer til praksis og østrigerne til a priori essentialisme). Præmisserne skal lede til udsagn, der kan falsificeres; er det ikke tilfældet er teorien uvidenskabelig spekulation, og hvis teorien faktisk falsificeres må den forkastes. Denne opfattelse er blevet kritiseret og modificeret; selv argumenterer jeg senere i afhandlingen at kriteriet er problematisk af den simple grund at den meste teori ikke handler om empirien, men om abstrakte modeller; antagelsen i disse om at 'alt andet er lige' kan den konkrete virkelighed ikke leve op til. I afhandlingens egentlige teoretiske kapitler og afsnit tjener empirien derfor blot som illustration, den har ikke beviskraft.

Hvordan da begrunde en bestemt teori?

Afhandlingens grundlag

Min umiddelbare genstand er markedsökonomi. I Kapitel 1 viser jeg at denne som forudsætning har den private ejendomsret. Denne analyseres i Kapitel 2, og Kapitel 6 består af nogle overvejelser over privatejendommens opkomst, men Bog 1 indeholder ikke en egentlig teori om privatejendom, forstået som en logisk udledning af denne (i stil med fx den senere udledning af kapitalisme fra almen markedsökonomi).

For så vidt fungerer privatejendommen som præmis, og der er ikke tale om at denne forudsætning senere 'sættes' - 'bevises' - som i Hegel's system (Gödel har senere bevist umuligheden af logiske systemer, der på denne måde lukker sig om sig selv). Men præmissen er ikke vilkårlig. Den afhænger af undersøgelsesgenstanden, og en anden genstand havde krævet andre præmisser. For samme genstand er der rigtige og urigtige,

og relevante og irrelevante, præmisser. Der er ikke frit valg.

Det, der karakteriserer den rigtige og relevante præmis, er efter min opfattelse at den udtrykker genstandens **existensbetingelser**. Enhver genstand har mange egenskaber eller bestemmelser, og her gælder det om at identificere de, uden hvilke genstanden ikke er der; husets fundament og tværbjælker, snarere end tapetets mønster. Privatejendom er en sådan existensbetingelse for markedsøkonomi, for med en anden juridisk-politisk ramme er vareudveksling ikke mulig (hvis mand og kone i fællesskab ejer et bord, kan den ene ikke sælge det til den anden). Vareudveksling har også andre forudsætninger, men det er - jvf. Kapitel 1.1. - privatejendommen, der stempler økonomien som netop **markedsøkonomi**, altså adskiller dette økonomiske system fra andre (især planøkonomi).

Neoklassikerne og østrigerne anerkender naturligvis at privatejendom er en forudsætning, men derefter sætter de den i parentes; i stedet fokuserer de på at vareudveksling forudsætter at det fremmede gode skal give større nytte end det gode der afhændes. Ja, og det er vigtigt ved den kvantitative bestemmelse af bytteforholdet, men dette spørgsmål er sekundært i forhold til det kvalitative spørgsmål om, hvorfor den økonomiske interaktion overhovedet tager form af netop bytte. Mere overraskende skubber også Marx (i *Das Kapital*) privatejendommen ud i kulissen; det skyldes at hans overordnede interesse i at vise udbytningen (merværdien) får ham til at koncentrere sig om den præmis, der gør dette projekt muligt, nemlig arbejdsværdilæren.

Men en teoris grundlag er et mere omfattende begreb end genstandens relevante existensbetingelser. Forfatterens værdier og politiske holdninger vil uundgåeligt farve analysen. Fx interesserer jeg mig i Kapitel 34 om den moderne kapitalisme for forholdet mellem produktiv kapital og finanskapital, hvor andre ville have valgt et andet tema, ligesom andre ville have udvalgt en anden litteratur og en anden empiri end jeg i Kapitel 47's historiske skitse af den kapitalistiske stat. Dermed trækkes vi atter i retning af den relativistiske pol.

På dette punkt er min opfattelse traditionel eller 'gammeldags', nemlig værdirelativistisk. Al samfundsvidenskab er uundgåeligt værdiladet, og værdier kan ikke bevises; der kan udformes overbevisende sociologiske teorier om, hvorfor folk har de og de værdier, men man kan ikke logisk slutte fra 'er' til 'bør'.

Hvad man kan og bør gøre er at explicitere dette værdigrundlag, så læserne véd hvor de har forfatteren. Mit politiske standpunkt er den de-

mokratisk socialisme; jeg foretrækker demokratiets lige indflydelse frem for markedets og kapitalismens ulige, frihed i fællesskab frem for individuel frihed overfor fællesskabet og forpligtende samarbejde frem for en socialt ansvarsfri konkurrence. Derfor er fremstillingen af markedsøkonomi og kapitalisme præget af en kritisk holdning, og afhandlingen udmunder i Bog 5, der med sit forsvar for økonomisk demokrati er udtrykkeligt politisk ladet.

Atter vil jeg trække i absolutistisk retning, for denne værdirelativisme må ikke overfortolkes.

Forskellige politiske holdninger kommer delvis til udtryk i valg af forskellig terminologi for det samme sagsforhold, fx vil liberale betegne privatejerens suverænitet som 'frihed', mens socialister vil tale om egoisme og manglende samfundssind; eller er økonomier, der inddrages i den globale markedsøkonomi (eller globale kapitalisme?), 'emerging markets' (hvor solopgangen anes) eller er de blevet 'afhængige økonomier' (nemlig afhængige af den internationale kapital)? Denne farvning er helt overfladisk, og jeg prøver til tider at vaske den af ved at skifte mellem liberal og socialistisk sprogbrug.

Hertil kommer at selvom de emner der udvælges, og de spørgsmål der stilles, kan være normativt påvirket, kan analysen - på disse præmisser - godt være rigtig eller forkert, ligesom den i den givne sammenhæng kan være relevant eller irrelevant. Det gælder fx den foreslåede pengeteori i Kapitel 14 og 15.

Om metoden i fremstillingen

Generelt gælder at den relevante metode i væsentlig grad afhænger af genstandens karakter, se specielt Kapitel 10 og 11 om den metodologiske individualisme. Heri ligger at en betydelig del af de metodiske overvejelser må findes i selve afhandlingen, jvf. Kapitel 5 om funktionalisme, Kapitel 8 om kausalitet og teleologi, Kapitel 9 om forklaring versus beskrivelse, Kapitel 12.8.3 om rationalitet, Kapitel 13.5 om teori og empiri, og mange andre steder.

På dette sted begrænser jeg mig derfor til nogle få bemærkninger, der kan beskrive visse generelle træk.

Fremstillingen respekterer overvejende traditionel økonomisk metode. Jeg analyserer indenfor abstrakte modeller, hvor de bortabstraherede forhold er 'sat lige', og modelrækkefølgen er den traditionelle, hvor de mere

abstrakte og bestemmelsestomme modeller kommer før de konkrete, fx udveksling som sådan før pengeformidlet udveksling.

Der er imidlertid også forskelle. I neoklassisk teori er der sjældent nogen nødvendighed i overgangen fra én model til en anden. Når den generelle ligevægtsteori søger at udbygge den helt abstrakte udvekslingsmodel, er det ret vilkårligt i hvilken rækkefølge de mere konkrete fænomener inddrages; det afgørende er den færdige - og fyldige - model, mens vejen til den blot er bestemt af det pædagogiske hensyn, at man må forstå det enkle (abstrakte) før man kan forstå det komplicerede (konkrete). Marxistisk metode - som praktiseret i *Das Kapital* - er anderledes. Her gælder det om ved analysen af et givet abstraktionsnivo at afdække modsætninger, der tenderer mod at destabilisere og ødelægge den pågældende modeløkonomi og i den forstand nødvendiggør en ny økonomisk kategori, der tillader en formidling af modsætningen, således at den - med Marx's ord - kan 'bevæge sig'; en sådan fremgangsmåde tilstræber Marx fx ved overgangen fra pengeformidlet udveksling (markedsøkonomi) til profitstyret produktion (kapitalisme). Metoden indebærer at fremstillingens gang fra det abstrakte til det konkrete afspejler en 'reallogik', snarere end blot en 'pædagogisk logik'.

Det er klart at de to metodologier hænger sammen med vidt forskellige 'visioner' af vort økonomiske system. Selvom det næppe er holdbart at 'beskylde' generel ligevægtsteori for på forhånd at harmonisere kapitalismen ved at undertrykke modsætninger, er det alligevel klart at Marx får præsenteret et langt mere konfliktfyldt system. Hertil kommer at idéen om reale etaper eller abstraktionsnivoer indebærer et multidimensionalt billede af kapitalismen, hvor det neoklassiske billede snarere er éndimensionalt; først og fremmest: repræsenterer kapital og profit variationer af en almen markedsøkonomi eller et kvalitativt nyt system (nemlig kapitalisme)?

På dette punkt følger jeg Marx, rensat for de mystiske sider af modsætningsbegrebet. Begrundelsen kan ikke gives abstrakt; den må fremgå af analysen. De centrale overgange er her a) fra simpelt bytte til penge i Kapitel 15, b) fra almen markedsøkonomi til kapitalisme i Kapitel 13.6, 15.7, 30 og 31.1 og c) fra konkurrencekapitalisme til monopolkapitalisme i Kapitel 31.2. I denne strikte forstand slutter fremstillingen af den private økonomi med Kapitel 31.

Teorien om demokrati

Ovenstående har især handlet om de økonomiske dele af afhandlingen.

Til forskel fra fremstillingen af markedsøkonomi og kapitalisme vedrører Bog 4 et bevidst konstrueret socialt fænomen, nemlig demokrati. Det indebærer at de politiske normer (især frihed og lighed) er i centrum af selve undersøgelsesgenstanden; den politiske teori og filosofi beskæftiger sig udtrykkeligt med politiske værdier. Dette til forskel fra den snævert økonomiske teori, hvor normerne snarere er 'sleeping dogs', hvis lejlighedsvis bjæffen vi må tage højde for.

Imidlertid er der flere metodiske fællestræk. Jeg indleder med en teorkritik, der søger at afdække problemer indenfor de forskellige 'paradigmer'. De høstede 'lærdomme' tjener derefter som råmateriale til den positive teori om demokrati. Et andet fællestræk beror på at jeg i en vis udstrækning søger at anvende den økonomiske modeltænkning på politiske problemstillinger; jeg søger at nå til klarhed over den basale relation mellem frihed, lighed etc. ved at abstrahere fra fortidige eller nutidige faktiske politiske systemer og rekruttere til et simpelt modelsamfund.

I øvrigt er metoden helt forskellig, fordi demokrati er helt forskellig fra kapitalisme.

De aktuelle vilkår for økonomisk grundteori

Kernen i afhandlingen er den rent teoretiske fremstilling af markedsøkonomi/kapitalisme og demokrati.

Interessen for økonomisk grundteori - altså de store spørgsmål om hvad marked, penge og kapital er - er i dag meget lille, ikke mindst i Danmark; konventionelle økonomer beskæftiger sig mest med anvendt teori, mens de kritiske fokuserer på den globale kapitalismes mere konkrete sammenhænge. Vi skal helt tilbage til tiden mellem Ricardo omkring 1820 og Marx og marginalisterne i 1860'erne og 70'erne for at finde en tilsvarende gold periode; især er kontrasten til 1970'ernes engagerede debatter om kapitalteorien slående.

Det skyldes at kapitalismen har vundet, i hvert fald i denne omgang. Da det praktiske alternativ til denne produktionsmåde forsvandt med kommunismens implosion og med socialdemokratiernes accept af nyliberalismen, forsvandt også det teoretiske alternativ. Det forekom ørkesløst at stille kritiske spørgsmål til markedet og kapitalen, når et kritisk svar ikke kunne bruges til noget. Men uden grundlæggende uenighed er der ikke

debat, kun stilhed. Omkostningen er at alle de store problemer i etableret grundteori ikke søges løst, men snarere fortrænges. Hvad enten fx markedet er godt eller skidt, kan det kun virkeligt forstås ved at identificere dets *differentia specifica* og det må ske gennem en kontrastering med alternative koordinationsystemer; på samme måde som jorden som planet kun kan forstås gennem sammenligning med Mars, Jupiter osv.

Det skyldes også at marxismen havde status som den eneste virkeligt alternative teori, så da den opløstes sammen med sit materielle fundament (arbejderklassen), var resultatet næsten betingelsesløs teoretisk kapitulation.

I denne afhandling søger jeg at vise at en alternativ kritisk teori er mulig, når arbejdsværdilæren erstattes med privatejendommen som grundbegreb og når merværditeoriens retfærdighedsretorik erstattes med demokratiet som normativt fundament.

Praktisk

Afhandlingen er systematisk opbygget og bør derfor ideelt læses fra side 1 og fremefter.

Dog kan visse dele udskilles uden alt for store omkostninger:

- de teorihistoriske og –kritiske kapitler og afsnit kan stort set læses selvstændigt, netop fordi kritikken er immanent. Den læser, der ønsker det, kan let udskille dette materiale, som udgør ca. halvdelen af afhandlingen; man kan her finde en fremstilling af ældre og moderne værditeori, penge-teori, kapitalteori og demokratiteori,

- Bog 4 om demokrati er relativt uafhængig af de tidligere Bøger, idet de økonomiske og politiske tråde først samles i Bog 5,

- endelig de kapitler, der analyserer mere konkrete fænomener. Det drejer sig især om Kapitel 6 om privatejendommens opkomst, Kapitel 33 om udfasningen af markedsökonomi og konkurrence til fordel for kapitalistisk planøkonomi, Kapitel 35 om den moderne tendens til at finansiell kapital fortrænger den produktive, samt dele af Bog 5. Men teorien strukturerer og prioriterer empirien, så selvstændig læsning af de mere beskrivende dele forudsætter at læseren er villig til ubeset at acceptere de kategorier, som empirien – herunder det historiske materiale – tænkes i.

Afhandlingen omfang kan gøre den svær at finde rundt i. Jeg håber at opdelingen af stoffet i Bøger, Sektioner, Kapitler og Afsnit vil lette arbejdet, suppleret af indholdsfortegnelsen og Navneregistret; der er ikke et

egentligt sagregister, men Temaregistret i slutningen fortæller hvor større temaer behandles. 'Sammenfatninger' indeholder dels et punktuelt resumé af den rene økonomiske fremstilling, dels et English Summary der mere bredt beretter om hovedresultaterne.

Læsningen af Bog 1, 4 og 5 kræver ikke særlige forudsætninger. Anderledes med de økonomiske dele (Bog 2 og 3). Selvom de fleste økonomiske sammenhænge forklares, vil et vist forkundskab til økonomisk teori i praksis være nødvendigt for at følge fremstillingen. Den afgørende forudsætning er imidlertid en alvorlig interesse i at finde ud af, hvordan markedet og kapitalismen er skruet sammen.

Referencerne kan identificeres i litteraturlisten. Årstallet refererer normalt til førsteudgaven, dels fordi dette er informativt, dels fordi 'Smith, 1974' ser tåbeligt ud som en reference til Wealth of Nations; hvis jeg har brugt en senere udgave er dette anført i anden omgang.

Til slut det måske mest kontroversielle emne, nemlig kommatering. Jeg tager her højde for den faldende grænsenyttens lov: Jo flere kommaer, desto mindre effekt; det tilsiger økonomi.

Tak

Peter Skott, Jesper Jespersen, Laurids Lauridsen og Frede Hvelplund har været så venlige at læse nogle af kapitlerne og fanget nogle fejl og modsigelser; det var meget værdifuldt. Jeg vil gerne takke demokratigruppen ved AUC for frugtbar diskussion. En særlig tak til Erik Christensen for mange gode samtaler om demokrati og økonomi. Endelig tak til Aalborg Universitets Bibliotek og biblioteket ved Institut for Planlægning og Økonomiske Studier i Athen for deres uvurderlige ydelser.

Den største glæde er at tilegne afhandlingen til min kone, Anastasía, og mine døtre, Irene og Margharita.

Klarup, februar 2004.

NOTER

1. Denne lære har jeg kritiseret i Kapitel 9 i Lundkvist, 1981. I afhandlingen inddrages Marx' økonomiske teori væsentligst i forbindelse med hans kapitalteori.

Da den foreslåede økonomiske teori ikke bygger på arbejdsværdilæren - men på privat-ejendommen - kan den ikke betegnes som hverken marxistisk eller neomarxistisk; at jeg på en mængde punkter står i dyb gæld til Marx er en anden sag.

2. Ligesom marxismen er den østrigske skole let at identificere; den går fra Menger over Böhm-Bawerk og Wieser til Hayek og moderne teori (fx Kirzner og Lachmann). Hvem 'neoklassikerne' er, er mere omdiskuteret.

De 'klassiske økonomer' er traditionen til og med Ricardo (om end Marx til tider inkluderes); ordet 'neoklassikere' stammer fra Marshall, som betegnelsen for hans egen teori, der søgte at forene Ricardo med marginalistisk nytteteori.

Keynes forvirrede denne terminologi ved at kalde den gængse teori omkring 1930 - som han opponerede imod - for 'klassisk'; dette er baggrunden for at keynesianere senere har kaldt en revideret udgave af nævnte gængse teori for 'neoklassisk', idet de selv definerer sig i modsætning til en sådan strømning. For at fuldende forvirringen refererer Samuelson's 'neoklassiske syntese' - baseret på Hicks' ligevægtsfortolkning af Keynes - til en mere fifty-fifty blanding af Keynes og førkeynesianere ('klassikere'). Kriterierne for opdeling i skoler i denne terminologiske tradition fra Keynes refererer til mere konkrete makroøkonomiske standpunkter og er derfor mindre relevante i denne afhandlings sammenhæng.

Tager vi i stedet udgangspunkt i præmisserne for grundteorien (evt. 'værditeorien') viser det sig at østrigerne af nogle inkluderes i neoklassicismen, mens de selv opfatter sig som en distinkt skole. Jeg følger her østrigerne. **Den neoklassiske skole betegner i denne afhandling traditionen fra Walras (og i mindre grad Marshall) frem til moderne generel ligevægtsteori.** Det er naturligvis et rent terminologisk spørgsmål, så læseren er velkommen til at kalde denne tradition noget andet.

3. Er Marx's egen økonomiske teori partisk, dermed af relativ gyldighed, eller ej?

Det umiddelbare svar er at en teori, der i sit udgangspunkt forklarer at arbejdet og kun arbejdet skaber værdi, ser kapitalismen ud fra arbejderklassens vinkel. Men skønt Marx generelt mente at teorier er interesse-baserede, er det dog givet at han begreb sin egen teori som overlegen i forhold til klassikerne og især i forhold til de samtidige 'vulgærøkonomer'; den er sandere.

Hvordan kan denne antinomi overvindes?

Marxismen forklarer her at arbejderklassens interesser ikke indebærer en **særlig** synsvinkel, for arbejderklassen er således placeret indenfor den kapitalistiske produktionsmåde at netop **dens** standpunkt gennemlyser helheden (Lukács, 1923). Og samtidig udmærker kapitalismen sig ved at have udviklet de social-økonomiske relationer til et sådant stadie, at deres væsen kan afdækkes; kapitalismen er et erkendelsesteoretisk 'Passhöhe' (Schmidt, 1971: 66), fordi tidligere produktionsmåders grumsede økonomiske relationer her har fundet deres rene form (se også Marx, 1858: 22ff).

Denne opfattelse kan diskuteres fra mange vinkler, men det må være i Marx' ånd at gøre dens rigtighed betinget af, at arbejderklassens særinteresser faktisk nærmer sig almeninteressen og dermed sandheden (hvis sandheden er relativ til interessen, må den teori, der udtrykker almeninteressen, være den bedste approximation til den ufordrejede sandhed). Opfattelsen er dermed kritisk afhængig af en tendens til at arbejderklassen efterhånden omfatter det overvældende flertal, således at dens særinteresser tenderer mod at blive identisk med almeninteressen. En sådan tendens hævdede Marx, men den er svær at se i de udviklede kapitalistiske lande, hvor udviklingen snarere går mod at komplicere de simple klasseforhold, der eksisterede tidligere.

4. Sammenlign Samuelson, 1973, Chp. 30, med Samuelson/Nordhaus, 1992, Chp. 16; Samuelson var selv en central deltager i kapitalkontroversen.

Tilsvarende indeholder den ellers fyldige omtale af kapitalteori i Encyclopædia Britannica, 1998 (CD), ingen reference til kontroversen; neoricardianerne eksisterer ikke i Encyclopædien og deres vigtigste skikkelse - Sraffa - nævnes kun som udgiver af Ricardo's værker.

Hvorfor denne fortrængning? Ifølge den ældre neoklassiske kapitalteori er profitraten kapitalens pris og for så vidt et mål for kapitalknaphed; med denne teori kan det forklares at kapitalliberalisering er godt, fordi det da gælder at kapitalen ved at jage den største profitrate kan lande dér, hvor der er størst kapitalknaphed, derfor størst kapitalbehov. Kritikken indebærer at det argument ikke er gyldigt. Jeg skal vare mig for at postulere en sammenhæng, om end historien antyder at billedet af den økonomiske videnskab som en stadig march mod højere erkendelse måske bør modereres af en interessebetragtning.